

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 13

Η εθνική συγκρότηση και τα αγροτικά ζητήματα

ΣΧΕΔΙΑΣΜΑ

Η γεωργική γη αποτέλεσε διαφιλονικούμενη αξία ανάμεσα σε ακτήμονες χωρικούς και κατόχους μεγάλων εκτάσεων καλλιεργήσιμης γης. Μέσα από τα κείμενα των συνταγμάτων της περιόδου της ελληνικής επανάστασης οι ηγετικές ομάδες κατοχύρωσαν την προστασία της περιουσίας των πολιτών. Η ιδιοκτησία καθοριζόταν πλέον σύμφωνα με τις αρχές του ρωμαϊκού δικαίου. Με αυτές τις ρυθμίσεις οι ηγετικές ομάδες της επανάστασης μέσα από τις αποφάσεις των εθνοσυνελεύσεων της επαναστατικής περιόδου προσπαθούσαν να λάβουν υπόψη τους τις προσδοκίες των εξεγερμένων ένοπλων χωρικών, οι οποίοι έφεραν το βάρος της διεξαγωγής του αγώνα.

Η συγκρότηση του συστήματος γαιοκτησίας στο ελληνικό κράτος υπέστη τις συνέπειες της διαδοχικής ενσωμάτωσης νέων εδαφών σε αυτό υπό διαφορετικές συνθήκες κάθε φορά (1830: ελληνική ανεξαρτησία, 1864: ένωση Επτανήσου, 1881: ενσωμάτωση Θεσσαλίας και Άρτας, 1913: Μακεδονία). Έτσι, το καθεστώς των "εθνικών γαιών" και οι λύσεις που δόθηκαν στο πρόβλημα της διανομής τους αφορούν τα καλλιεργούμενα εδάφη, κυρίως της Πελοποννήσου. Στην Αττική, την Εύβοια και την Φθιώτιδα, των οποίων το Πρωτόκολλο του Λονδίνου (1830) έδινε την

ευκαιρία στους μουσουλμάνους γαιοκτήμονες να πουλήσουν τα κτήματά τους σε Έλληνες και να εγκαταλείψουν συντεταγμένα την Ελλάδα, δημιουργήθηκαν μεγάλες γαιοκτησίες στα χέρια εύπορων Ελλήνων (π.χ.οικογένειες Σούτσου, Παπαρρηγόπουλου).

Η διανομή λοιπόν των κτημάτων που εγκατέλειψαν οι μουσουλμάνοι κάτω από την απειλή των ελληνικών όπλων, τα οποία είχαν περιέλθει στην κυριότητα του κράτους και ονομάστηκαν "εθνικές γαίες" απασχόλησε τις ελληνικές κυβερνήσεις μετά την ειρήνευση της χώρας και την ίδρυση του ελληνικού κράτους.

Οι εθνικές γαίες

Οι εθνικές γαίες, η μόνη περιουσία που διέθετε το ελληνικό δημόσιο, παρέμεινε για τις ελληνικές αρχές ένα μέγεθος άγνωστο σε έκταση και αξία. Ωστόσο, σε αυτές στηρίχθηκαν μια ποικιλία προσδοκιών που ήσαν δύσκολο να συμβιβαστούν μεταξύ τους. Πρώτον, είχαν δοθεί ως εγγύηση για τα βρετανικά δάνεια του 1824 και 1825. Όταν λοιπόν ο κυβερνήτης Ιωάννης Καποδίστριας αποφάσισε να διανείμει κλήρους σε Έλληνες χωρικούς αντιμετώπισε την βρετανική αντίδραση υπέρ των συμφερόντων των πιστωτών. Ταυτόχρονα όμως ο Καποδίστριας, κατά τις διαπραγματεύσεις του με τους πρέσβεις των μεγάλων δυνάμεων στον Πόρο το 1829, βάσισε τον υπολογισμό του φόρου υποτέλειας που θα κατέβαλλε η Ελλάδα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία σύμφωνα με τα οριζόμενα από τη συνθήκη του Λονδίνου του Ιουλίου 1827, στην αξία των προσόδων από τις εθνικές γαίες, το εισόδημα, δηλαδή, που θεωρητικά έχανε η Πύλη μετά την αυτονόμηση της Ελληνικής επικράτειας. Σύμφωνα με την οπτική της ελληνικής πλευράς, ο Καποδίστριας ήταν αναμενόμενο να προσπαθεί να μειώσει κατά το δυνατόν την αξία των εθνικών γαιών, επομένως και το ύψος του φόρου υποτέλειας.

Ο Κυβερνήτης αλλά και οι Βαυαροί συμμερίζονταν την ιδέα ότι ένα ιδιοκτησιακό καθεστώς μικροιδιοκτητών, δικαιούχων κλήρων μετά από διανομή των εθνικών γαιών, θα διασφάλιζε την κοινωνική σταθερότητα στη χώρα. Παράλληλα,

για το κράτος η μόνη πηγή εισοδημάτων θα μπορούσε να προκύψει από την είσπραξη φόρων από καλλιεργητές με νόμιμους τίτλους στις γαίες τους. Από το διπλό αυτό στόχο, τον κοινωνικό και τον δημοσιονομικό, προέκυψε η πολιτική της αντιβασιλείας σχετικά με τη διανομή των εθνικών γαιών.

Η πολιτική διανομής των εθνικών γαιών υλοποιήθηκε από τον Armansberg με τους νόμους του 1835 περί προικοδοτήσεως των ελληνικών οικογενειών και του 1838 που αφορούσε τους φαλαγγίτες, δηλαδή τους παλαιούς πολεμιστές της Επανάστασης. Οι βασικοί όροι του νόμου του 1835 προέβλεπαν την έκδοση γραμματίων αξίας 2000 δραχμών και τη διανομή τους στους αρχηγούς των οικογενειών. Με το γραμμάτιο αυτό ο δικαιούχος θα προσήρχετο σε δημοπρασία των κλήρων των εθνικών γαιών, τις οποίες διενεργούσαν οι δήμοι. Ο κλήρος κατακυρωνόταν σε όποιον κατέβαλε το υψηλότερο τίμημα. Με τον τρόπο αυτόν όμως οι κλήροι υπερτιμήθηκαν ενώ η αγοραστική δύναμη κάθε δικαιούχου μειωνόταν. Το σύνολο της αξίας του κλήρου ο νέος ιδιοκτήτης θα εξοφλούσε προς το δημόσιο μέσα σε διάστημα 36 ετών καταβάλλοντας τόκο προς 6%. Το ταμειακό σκεπτικό με το οποίο σχεδιάστηκε η διανομή των εθνικών γαιών από τον Armansberg οδήγησε στην αποτυχία του προγράμματος αυτού διότι αφενός ωφελήθηκε μικρό μέρος των καλλιεργητών των κτημάτων με το μεγαλύτερο ποσοστό να συνεχίζει να τα καλλιεργεί χωρίς τίτλους, ενώ έδωσε την ευκαιρία σε οικονομικά εύρωστες κοινωνικές ομάδες να προχωρήσουν σε συγκέντρωση της γης.¹ Το πρόγραμμα διανομής των εθνικών γαιών του Armansberg κατέληξε σε αποτυχία διότι αγνόησε τον χαμηλό βαθμό εκχρηματισμού της ελληνικής οικονομίας και προσπάθησε να ικανοποιήσει δύο στόχους ταυτόχρονα: την αποκατάσταση των καλλιεργητών και την κάλυψη των φορολογικών αναγκών του κράτους. Τον Ιούνιο

1. Ο νόμος του 1838 είχε την ίδια ταμειακή λογική.

του 1843 δημοσιεύτηκε νόμος που προστάτευε τους χωρικούς από έξωση από τη δημόσια γη και έτσι απέτρεπε τη δημιουργία οξύτατων κοινωνικών προβλημάτων.

Οι χωρικοί συνέχισαν να καλλιεργούν τη γή τους ή να εγκαθίστανται σε διαθέσιμη γη. Ωστόσο, για πολλές δεκαετίες η γεωργική ιδιοκτησία παρέμενε σε μεγάλο ποσοστό χωρίς τίτλους, γεγονός που περιέπλεκε τη δυνατότητα δανεισμού των κτηματιών, και μάλιστα σε εποχή που, λόγω της ανάπτυξης της καλλιέργειας της σταφίδας, οι ανάγκες για πιστώσεις αυξάνονταν. Νέο πρόγραμμα επίλυσης του προβλήματος της διανομής των εθνικών γαιών υλοποιήθηκε το 1871 από τον Σωτήριο Σωτηρόπουλο, υπουργό οικονομικών της κυβέρνησης του Αλέξανδρου Κουμουνδούρου και κτηματία. Αντί για ένα σύστημα πλειοδοτικού διαγωνισμού, το σύστημα του νόμου περί διανομής και διαθέσεως εθνικής γης του 1871 προέβλεπε ένα σύστημα καθορισμού σειράς προτίμησης σε κλήρους γης με προκαθορισμένη αξία. Έτσι σε κάθε δήμο προκαθορίζονταν οι αξίες των κλήρων με κριτήρια την ποιότητα της γης: καθορίστηκαν οι αξίες για τρεις κατηγορίες ξηρικών γαιών και δύο κατηγορίες ποτιστικών γαιών. Στη συνέχεια προσκαλούντο οι καλλιεργητές του κτήματος να δηλώσουν την αξίωσή τους μέσα σε διάστημα έξι μηνών. Το μέγιστο όριο της έκτασης που μπορούσαν να διεκδικήσουν ήταν 80 στρέμματα ξηρικής γης ή 40 στρέμματα ποτιστικής. Μετά την πάροδο του εξαμήνου το δικαίωμα αυτό το είχαν οι κάτοικοι του ίδιου δήμου ενώ μετά διάστημα ενός μηνός το δικαίωμα δήλωσης περιήρχετο σε οποιονδήποτε έλληνα πολίτη. Οι δικαιούχοι θα εξοφλούσαν την αγορά από το δημόσιο σε διάστημα 26 ετών. Στην πράξη δόθηκαν πάμπολλες παρατάσεις στο δικαίωμα των ίδιων των καλλιεργητών.

Το πρόγραμμα διανομής των εθνικών γαιών του 1871 είχε μεγαλύτερη επιτυχία από εκείνο του 1835. Έως το 1911 είχαν αποκτήσει τίτλους ιδιοκτησίας περί τους 350.000 δικαιούχους για περίπου 2.850.000 στρέμματα γης.

Το αγροτικό ζήτημα της Κέρκυρας

Τα Θεσσαλικά κτήματα

Η συνθήκη Κωνσταντινουπόλεως του 1881 με την οποία η Θεσσαλία και η Άρτα περιήλθαν στο ελληνικό βασίλειο, έδωσε την ευκαιρία της διατήρησης των γαιοκτησιών τόσο στους χριστιανούς όσο και στους μουσουλμάνους ιδιοκτήτες τους. Άλλαξε όμως το νομικό καθεστώς της κατοχής της γης από το οθωμανικό καθεστώς στο καθεστώς του ρωμαϊκού δικαίου με δικαίωμα πλήρους κυριότητας. Τις παραμονές της ενσωμάτωσης δημιουργήθηκαν προσδοκίες στους καλλιεργητές των μεγάλων κτημάτων ότι η ελληνική πολιτεία θα αναγνώριζε σε αυτούς αυτο το δικαίωμα. Η προσδοκία αυτή διαψεύστηκε και το καλοκαίρι του 1882 οι χωρικοί εξεγέρθηκαν. Η αγροτική εξέγερση του 1882 στη Θεσσαλία και την Άρτα κατεστάλη από την κυβέρνηση του Χαρίλαου Τρικούπη, ο οποίος ευνόησε τους μεγάλους γαιοκτήμονες, ορισμένοι από τους οποίους ήσαν και τραπεζίτες, που θα βοηθούσαν την τοποθέτηση των ελληνικών δανείων στην κεφαλαιαγορά του Παρισιού.

Στις αγροτικές διεκδικήσεις των ακτημόνων καλλιεργητών, οι οποίοι αντιμετώπιζαν κίνδυνο έξωσης από τη γη που καλλιεργούσαν, ανταποκρίθηκε ο πρωθυπουργός Θεόδωρος Δηλιγιάννης το 1895. Τότε η κυβέρνηση προχώρησε στην πρώτη μελέτη της κατάστασης των ακτημόνων της Θεσσαλίας. Οι αγροτικές ταραχές στη Θεσσαλία κορυφώθηκαν στην αιματηρή εξέγερση στο Κιλελέρ το 1910. Οι προσπάθειες διανομής των μεγάλων κτημάτων σε ακτήμονες και πρόσφυγες προσέκρουε στην αντίδραση των μεγαλοκτηματιών και στην προστασία που τους παρείχε το σύνταγμα του 1864, που όριζε ότι απαλλοτρίωση μπορούσε να γίνει μόνο σε περίπτωση δημόσιας ανάγκης. Όπως ήδη ελέχθη, η συνταγματική μεταρρύθμιση του 1911, με την αντικατάσταση του όρου "δημόσια ανάγκη" με τον όρο "δημόσια ωφέλεια" διευκόλυνε, χωρίς να λύσει, το δημόσιο στην προσπάθεια απαλλοτρίωσης και διανομής των μεγάλων κτημάτων.

Η διανομή των μεγάλων κτημάτων

Η ενσωμάτωση της Μακεδονίας μετά τον Β΄ Βαλκανικό πόλεμο προσέθεσε ακόμη περισσότερα μεγάλα κτήματα (κυρίως στα χέρια μουσουλμάνων ιδιοκτητών), στα οποία και πάλι αναγνωρίστηκε το νέο καθεστώς της πλήρους κυριότητας, σύμφωνα με το ρωμαϊκό δίκαιο. Ταυτόχρονα αυξάνονταν τα προσφυγικά ρεύματα. Η κυβέρνηση του Ελευθέριου Βενιζέλου του 1917 στη Θεσσαλονίκη δημοσίευσε νόμο για την αναγκαστική απαλλοτρίωση των τσιφλικιών (νόμος Μιχαλακόπουλου). Το νόμο αυτόν ανέτρεψε η φιλοβασιλική κυβέρνηση του 1920. Η οριστική επίλυση του ζητήματος δρομολογήθηκε, με τρόπο επαναστατικό, μετά την δημοσίευση του νομοθετικού διατάγματος του Φεβρουαρίου 1923 της επαναστατικής κυβέρνησης που ανέλαβε την εξουσία μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή (νόμος Σίδηρη) που όριζε την καταβολή των αποζημιώσεων στους ιδιοκτήτες των τσιφλικιών μετά την πραγματοποίηση της απαλλοτρίωσης. Οι νέοι ιδιοκτήτες ήσαν υποχρεωμένοι να ενταχθούν σε αγροτικούς συνεταιρισμούς.

Η ανάγκη αποκατάστασης του μεγάλου κύματος των προσφύγων του 1922 και της ανταλλαγής πληθυσμών συνέδεσε την πολιτική αποκατάστασης των ακτημόνων με την πολιτική αποκατάστασης των προσφύγων και τις σχετικές αρμοδιότητες που ανέλαβε η Επιτροπή Αποκατάστασης Προσφύγων.

Παρά τις σημαντικές αποκλίσεις, η επικρατούσα ιδεολογία της ελληνικής πολιτικής ηγεσίας ήταν η στήριξη της σταθερότητας του κοινωνικού καθεστώτος στην επικράτηση της μικρής αγροτικής ιδιοκτησίας.